

O PIATRĂ FUNERARĂ DESCOPERITĂ ÎN NECROPOLA SATULUI MEDIEVAL RĂDVANI

de

Ioan CRIȘAN

Prin campaniile de săpături din anii 2000–2003 desfășurate în sectorul A (Hotare) al sitului arheologic „La Pădure“ din hotarul localității Cefa (jud. Bihor), unde a fost localizată necropola satului medieval Rădvani – așezare atestată documentar începând cu anul 1214 până în secolul al XVII-lea când a fost părăsită – au fost surprinse 279 morminte dispuse pe trei niveluri. Cel mai vechi nivel aparține secolelor XI–XIII, următorul perioadei cuprinse între secolele XIII–XVI, iar cel de-al treilea secolelor XVI–XVII. Mormintele din ultimele două nivele se grupează în jurul vestigiilor unei biserici de zid. Biserica, demolată în epoca modernă la o dată neprecizată, a fost ridicată în a doua jumătate a secolului al XIII-lea din cărămizi pe o fundație din piatră.

În anii 2000–2002 au fost dezvelite fundațiile edificiului bisericesc, s-a reconstituit planul acestuia și s-au delimitat fazele sale de construcție. Încă de la început, s-a constatat că majoritatea pietrelor din fundație sunt ecarisate și prezintă urme de decor sculptat. În anul 2003 toate pietrele au fost dislocate și verificate. Au apărut astfel indicii clare că acestea provin de la o construcție mai veche, iar una dintre ele servise anterior ca piatră de mormânt.

1. Descrierea pietrei funerare. Această piatră s-a impus încă de la început atenției prin mărime, nedepășită de a vreunui alt exemplar, motiv pentru care ea a fost așezată la baza umărului de sud-est al navei, la decroșul absidei. Partea de deasupra nu prezenta nici un element demn de luat în considerare. Cu eforturi istovitoare, piatra, un monolit de circa 500 kg, a fost dislocată și întoarsă. Aspectul suprafeței expuse la lumină a răsplătit, prin decorul etalat, așteptările cercetătorului. Din punct de vedere geologic, este un calcar alterat, provenit din zona Betfia. Este o piatră nefasonată, de formă poligonală alungită, având laturile scurte ca ale unui romb. Dimensiunile sale maxime sunt: 1,64 m lungime, 0,62 m lățime și 0,25 m grosime. Suprafața decorată prezintă unele neregularități, asperități și fisuri. În partea inferioară se reliefează o ușoară ridicătură în formă de triunghi cu baza pe latura de jos.

Motivul principal de decor este o cruce de tip procesiune, adâncită cu 1 cm în raport cu suprafața pietrei. Imaginea este compusă dintr-o cruce cu hastele lățite (cruce tip Malta) și un baston care pornind din latura de jos a crucii se prelungește până la vârful ridicăturii în formă de triunghi. Hastele crucii sunt aproximativ egale

ca lungime (11–12, 5 cm) și ca lățime (7–9 cm), bastonul având lungimea de 31 cm, iar lățimea de 2 cm. Pornind din colțurile de sus ale brațelor laterale ale crucii, au fost trasate prin incizie, oblic în sus, spre exterior, două linii ca niște raze. Linia din dreapta se termină cu o cruce cu brațe simple abia sesizabile. Linia din stânga, atingând marginea câmpului ornamental, se oprește. În dreapta a fost incizată, slab și fără acuratețe, o pentagramă (stea cu cinci colțuri). Crucea procesională și cele două semne sunt încadrate de un chenar alcătuit din triunghiuri adâncite dispuse cu vârful spre interior. În partea dreaptă, jos, deasupra triunghiurilor, au fost incizate câteva linii frânte. În timp ce deasupra chenarul este dublu și ușor boltit, pe marginea de jos a pietrei triunghiurile lipsesc. Astfel realizată și poziționată, crucea procesională împarte suprafața cuprinsă în chenar în două câmpuri verticale.

La mijlocul câmpului din dreapta au fost incizate patru patrulater, din a căror suprapunere a rezultat o cruce (cruce gamată compusă). Deasupra acestei cruci, pe direcție verticală, au fost redată stilizat două animale în alergare. Unul dintre acestea, având coarne lungi ușor aplecate spre spate (cervideu), este urmărit îndeaproape și abordat la șold de celălalt, lipsit de coarne, suplu, cu coadă scurtă (câine). Sub cruce, pe direcție orizontală, a fost incizat abia perceptibil un alt animal cu coarne lungi, înalte. Dispunerea figurilor în câmpul ornamental denotă grija executantului de a nu afecta figura centrală.

În câmpul din stânga crucii procesionale, pe o porțiune mai netedă, se disting niște zgârieturi constând din trei linii verticale intersectate de câteva linii orizontale și oblice. Câte două linii paralele au fost zgâriate pe suprafața pietrei în alte două locuri.

Pe ansamblu, realizarea decorului este tributara formei blocului de piatră și suprafeței sale cu crăpături, denivelări și asperități. Calitatea execuției nu depășește posibilitățile unor simpli pietrari, nu lipsiți de abilitate artistică din care nu lipseau imagini dobândite în urma unei oarecare experiențe și a cunoașterii unei vieți mai dezvoltate decât cea de la Rădvani. Pe baza observațiilor efectuate, credem că în realizarea decorului pietrei se pot distinge cel puțin două faze ce nu se leagă de un plan prestabilit. Într-o primă fază au fost executate doar crucea procesională și chenarul din triunghiuri adâncite. Ulterior, în câmpul din dreapta, cuprins între crucea procesională și chenar, au fost incizate crucea gamată și cele trei figuri animaliere. Cele două figuri slab reprezentate, pentagrama și crucea slab incizate, sau poate sumar radiate, par și ele intervenții ulterioare în câmpul ornamental.

2. Interpretarea decorului. Se cunoaște că pe prima generație de pietre funerare din evul mediu era redată o cruce înscrisă într-un cerc. Motivul acesta, folosit începând cu arta paleocreștină, s-a perpetuat de-a lungul întregului ev mediu, suferind unele modificări. Decorul s-a îmbogățit cu o movilă, reprezentare schematică a Golgotei sau a mormântului lui Adam, peste care era așezată crucea. Împreună ele simbolizau învierea Mântuitorului¹.

¹ M. Cocagnac, *Simbolurile biblice. Lexic teologic*, București, 1967, p. 116.

Pe teritoriul României, pietre funerare cu cruci de tip Malta au fost descoperite în mai multe locuri. Dintre acestea amintim în primul rând blocuri izolate și elemente de arhitectură din complexul de monumente călugărești de la Basarabi (jud. Constanța), datând din secolele X–XI². Printre vestigiile din apropierea bisericii sârbești din Cenad (jud. Arad) au fost depistate lespezi cu astfel de cruci având destinația inițială de pietre de mormânt³. Crucea de Malta o găsim pe un bloc de piatră identificat în zidul de piatră din ultima etapă de construcție a cetății de la Dăbâca, anterioară invaziei tătare din 1241⁴. Este evident că, înainte de a fi încastrată în zidul cetății, piatra a avut o altă funcție. Un alt exemplar, considerat a fi piatră de mormânt, se află în lapidariul Muzeului Vrancei, unde a fost adus din localitatea Reghiu (jud. Vrancea)⁵. Se apreciază că lespedea este o imitație mai recentă de pe modele din secolele XIII–XIV⁶. La Conop (jud. Arad), într-un cimitir medieval cu înmormântări din secolele XIII–XIV, a fost reperată o stelă antropomorfă având acest tip de cruci pe ambele fețe⁷.

Crucea procesională este un obiect de cult specific manifestărilor religioase la care participau grupuri mari de credincioși. Ea este un semn al victoriei asupra morții, dar și un semn al martiriului. În diferite producții artistice, dintre care nu lipsesc monumentele funerare, sfinții, martirii, slujitorii bisericii, redați în diferite ipostaze, țin în mână crucea procesională. Astfel de imagini au fost identificate pe întreg spațiul populat de creștini, începând cu arta paleocreștină⁸.

Numeroase realizări, în care piatra de la Rădvani își găsește analogii, sunt semnalate pe un spațiu întins ce pare că depășește limitele Europei. Pe teritoriul românesc, în gospodăriile locuitorilor din Cenad (jud. Timiș) au fost reperate pietre de talie pe care sunt incizate astfel de cruci. Se presupune că ele provin de la un vechi edificiu bisericesc, demolat în secolul al XVI-lea și că au fost utilizate ulterior ca pietre de mormânt⁹. În biserica Münster din Essen (Germania) este adăpostită o stelă funerară datând din secolul IX, având imprimate pe ambele fețe câte o cruce

² R. Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400–1400)*, București, 2002, fig. 125, 127–128.

³ E. Benkő, *Der Sarkophag des heiligen Gerhards aus Grosstchanad* (Nagycsanak, Cenadu, Rumänien), în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, LVI; 1–3, 2005, fig. 11.

⁴ Șt. Pascu, M. Rusu, P. Iambor, N. Edroiu, P. Gyulai, V. Wollmann, Șt. Matei, *Cetatea Dăbâca*, în *AMN*, V, 1968, p. 181–182, fig. 10 b.

⁵ Existența acestei lespezi funerare ne-a fost semnalată de arheologul A. Nicodei de la Muzeul Vrancei din Focșani, care cu deosebită amabilitate ne-a trimis și datele esențiale despre exemplarul amintit.

⁶ A. Paragină, *Habitatul medieval la curbura exterioară a Carpaților în secolele X–XV*, Brăila, 2002, p. 89, pl. LIX/3. Volumul ne-a parvenit prin bunăvoința directorului Muzeului Brăilei, Ionel Căndea, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁷ Dacia, NS, 1973, p. 370, nr. 37; Blăjan, Dörner, *Probleme de demografie istorică pe baza studiului căldărușelor de lut (sec. XI–XIII) descoperite pe teritoriul județului Arad*, în *Ziridava*, X, 1978, p. 125–126; *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior (județul Arad)*, Timișoara, 1999, p. 60; V. Boroneanț, D. Demșea, *Cercetările arheologice de la Conop „Cotărci” din 1972. Probleme legate de stela funerară din cimitirul de secol XII–XIV*, în *Ziridava*, XXIV, 2005, p. 43–45, 47, pl. II.

⁸ M. Schulze-Dörlamm, *Das steinerne Monument des Hrabanus Maurus auf dem Reliquiengrab des hl. Bonifatius (+ 754) in Mainz*, în *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 51, 1, 2004, p. 310–328; fig. 24–29, 31, 36.

⁹ S. Heitel-More, *Monografia Cenadului medieval*, în curs de apariție.

procesională¹⁰. O lucrare de excepție din acest domeniu este stela de la Mainz, realizată la mijlocul secolului IX în memoria arhiepiscopului Bonifatius, propovăduitor în ținuturile frizonilor, unde a avut o moarte de martir în anul 754. Pe una din fețele acestui monument este redată în relief o cruce procesională încadrată de un chenar cu motive vegetale¹¹. Pe fața opusă este reprezentată în aceeași manieră figura martirului ținând în mână o cruce procesională. O stelă funerară datând din secolele XI-XII, se află în parcul din apropierea catedralei din Uppsala (Suedia)¹². Stela, bogat ornamentată cu vechi motive vikinge incizate, are ca element central o cruce procesională. Elemente de decor asemănătoare cu cele de pe piatra de la Rădvani, realizate în relief (cruce procesională încadrată de un chenar din triunghiuri) se întâlnesc pe o stelă aflată în lapidariul Muzeului arheologic din Istanbul (Turcia)¹³.

Triunghiul, figură geometrică din care este alcătuit chenarul ce încadrează câmpul decorativ al pietrei funerare de la Rădvani, semnifică divinitatea, proporția și armonia. Acestei figuri geometrice i se atribuie și proprietăți apotropaice¹⁴.

În ceea ce privește faza a doua a decorului de pe piatra funerară de la Rădvani, deși incompletă, prin absența vânătorului, este neîndoielnic că avem de-a face cu o compoziție cinegetică. Este scena vânătorii cerbului, frecvent întâlnită în arta medievală. Compoziția cinegetică cu vânătoarea cerbului își are originea în credințe populare, ale căror rădăcini se află în practici păgâne, ce amintesc, prin sensul lor simbolic, de relații între lumea reală și cea de dincolo. În culturile arhaice cerbul are funcții de animal psihopomp, intermediar între lumi sau mesager divin¹⁵. Cultul cerbului a avut o largă arie de răspândire începând din nordul Europei până în Asia Mică și Orientul Îndepărtat¹⁶. În arta creștină cerbul și căprioara apar, începând cu secolul IV, convertind în reprezentare vizuală ideea botezului și a năzuitei către divinitate. Cervideele apar uneori însoțite de mielul mistic sau de o cruce. În legende medievale scena cu vânătoarea cerbului este o metaforă a credinței și a bisericii. Totuși, sensul său magic a rămas preponderent în raport cu cel creștin. De aceea în arta religioasă creștină scena nu a fost adoptată de iconografia oficială. Cu foarte puține excepții, ea nu apare în pictura murală din biserici și nici împreună cu chipul lui Christos¹⁷. Acolo unde o găsim, ea este, de cele mai multe ori, o intervenție mai târzie. Realizată uneori în manieră destul de primitivă, scena respectivă o găsim redată pe pereți de biserici, pe monumente funerare și pe versanții stâncoși ai unor munți. În cazul pietrelor de mormânt, scena are un sens magic și de cult în afara

¹⁰ M. Schulze-Dörlamm, *op. cit.*, fig. 2/2.

¹¹ *Ibidem*, fig. 3/1,2; pl. I–III.

¹² Ghid complet Suedia, Oradea, f. a., p. 107.

¹³ Nu sunt indicate proveniența și încadrarea cronologică a monumentului.

¹⁴ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. 3, București, 1995, p. 382; I. Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, 2001, p. 197.

¹⁵ I. Evseev, *op. cit.*, p. 23.

¹⁶ M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis Han*, București, 1980, p. 151–152.

¹⁷ Dj. Bošković, *Sur le caractère culturel des représentations de la chasse au cerf au Moyen-Âge*, în *Slovenská Archeologia*, XXVI, 1978, p. 29 n.1

regulilor oficiale creștine. Se presupune că cerbii reprezintă virtuțile omenești amenințate de vicii, sau virtuțile pe care omul trebuie să le dobândească în decursul vieții pământești. De asemenea, este posibil ca singur, cerbul să reprezinte în credințele populare sufletul defunctului¹⁸.

Folclorul românesc consemnează o anume circulație a temelor având ca obiect cervidee, generate de o mitologie a cerbului care și-ar avea o dublă origine, orientală și balcanică. Lupta dintre cervideu și carnasier pe care o întâlnim în decorul tâmplor din lemn sculptat ale unor biserici reprezintă conflictul dintre două forțe opuse, dintre animalitatea vorace a forței distructive a carnasierului și fragilitatea începuturilor reînnoirii universale, cerbul fiind un simbol al acestei reînnoiri periodice a lumii, urmare a faptului că el își schimbă anual carnea¹⁹.

Scene de vânătoare în care apar cruci gamate compuse și cruci tip Malta au fost incizate și pe pereții biseriței rupestre din secolul X de la Basarabi²⁰. În muzeul din Drobeta-Turnu Severin se păstrează o piatră de talie din epoca romană găsită în Insula Banului. Pe una din fețele pietrei a fost incizat ulterior un cerb. Fără a aminti produsele artelor minore, pe teritoriul României scena cu vânătoarea cerbului o găsim la biserica Sf. Nicolae din Cobia (jud. Dâmbovița), zugrăvită în anul 1571. Într-o nișă de pe peretele de sud al bisericii a fost pictat un cerb sau licorn gonit de un câine. Este unul din puținele cazuri când vânătoarea cerbului este redată în frescă.

Compoziția cinegetică cu vânătoarea cerbului este răspândită pe o arie vastă din Caucaz și Kuban până în Europa Occidentală. În stepa Kubanului, scena respectivă, prezintă pe unele cruci de piatră, ar fi reprezentată, potrivit unor opinii, începând cu secolele VII–VIII²¹. Scena cu vânătoarea cerbului, așa cum apare pe piatra de la Rădvani, își găsește cele mai apropiate analogii în Peninsula Balcanică, unde apare pe pereții unor edificii bisericești, pe monumente funerare și pe versanții unor munți stâncoși. Dintre numeroasele realizări cu acest motiv, menționăm scena incizată peste pictura murală din secolul XI din nartexul bisericii Sf. Sofia din Ohrida (Macedonia)²². În Muzeul Național din Sarajevo se află o bucată dintr-o dală tombală descoperită în localitatea Slatina (Bosnia). Pe suprafața sa au fost incizate un cerb acroșat de un vânător călare, o cruce gamată și câteva inscripții²³. În Serbia, Croația, Bosnia, Herțegovina și Muntenegru scena cu vânătoarea cerbului a fost redată în relief pe unele din monumentele funerare numite „stečak”, atribuite creștinilor ortodocși și bogomililor. Cronologic, aceste vestigii au fost încadrate începând din

¹⁸ *Ibidem*, p. 32.

¹⁹ V. Simion, *Imagine și legendă. Motive animaliere în arta evului mediu românesc*, București, 1983, p. 61.

²⁰ I. Barnea, V. Bilciurescu, *Șantierul arheologic Basarabi*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, VI, 1959, fig. 11–12; I. Barnea, *Predvaritelnie svedenija o kamenih pameatnicah v Basarabi (obl. Dobrodja)*, în *Dacia*, NS, 1962, p. 294, fig. 4 jos.

²¹ D. L. Talis de la Muzeul de Istorie din Moscova, apud Dj. Bošković, *op. cit.*, p. 29.

²² Dj. Bošković, *op. cit.*, p. 30, pl. V/1.

²³ *Ibidem*, p. 30, pl. IV/1.

a doua jumătate a secolului XII până la începutul secolului XVI²⁴. Semne care apar în mod frecvent în compoziții cu vânătoarea cerbului se pot distinge și în sudul Dobrogei pe teritoriul Bulgariei la Alfatar²⁵. Alte compoziții rupestre cu vânătoarea cerbului se întâlnesc în tot cuprinsul acestui întins areal. Considerate la început ca ca manifestări de artă preistorică, unele s-au dovedit a fi producții medievale. În cazul nostru, atrage atenția, prin aspectul unor figuri animaliere, gravura de pe una din stâncile de la poalele muntelui Pangaion, pe malul stâng al Strumei (Grecia), datată în sec. IX–XI²⁶. O altă compoziție cu același subiect, pe care o avem în vedere, este cea de la Lipci, la gura Kotorului în Macedonia, datată în secolele XIV–XV. Între elementele componente ale scenei, crucile gamate sunt identice ca formă cu crucea de pe piatra de la Rădvani²⁷.

Celelalte figuri prezente în câmpul decorativ al pietrei de la Rădvani, pentagrama și crucea, redate destul de neclar, (dacă nu cumva este vorba de o încercare de radiere), ridică unele semne de întrebare. Care este semnificația lor și în ce raport cronologic se află cu celelalte elemente de decor ? Figurile incizate pe materialele litice folosite la construcția unor edificii au fost interpretate fie ca mărci de meșter, fie ca simboluri cultice. În unele tradiții mitico-poetice, stelele sunt ferestrele cerului prin care pătrund în spațiile nemuririi sufletele celor aleși. Anumite stele au semnificații proprii, Luceafărul de seară fiind simbolul Vechiului Testament²⁸. Reprezentarea petagramei și a crucii pe același obiect este o situație mai rar întâlnită. Ca exemple, amintim un fragment ceramic de la Lozna-Străteni (jud. Botoșani)²⁹ din secole VI–VII și un fund de vas descoperit la Șeitin-Hodină (jud. Arad) datând din secolele X–XI³⁰. Alăturării celor două semne nu i s-a dat vreo interpretare. Ca o ipoteză, pentru cazul de la Rădvani, pentagrama ar fi simbolul Vechiului Testament, iar crucea dublă ar reprezenta Noul Testament.

Liniile zgâriate în diferite locuri de pe suprafața pietrei nu sunt motive de decor, ci au cu totul altă semnificație, deocamdată pentru noi necunoscută. Alcătuirii asemănătoare se disting pe unele din monumentele sud-dunărene citate mai sus alături de figurile scene cu vânătoarea cerbului (piatra tombală de la Slatina, biserica Sf. Sofia din Ohrida).

²⁴ V. Drăguț, op. cit., p. 284; N. Miletic, în *Catologul expoziției Monumente funerare din Iugoslavia*, București, 1968; Dj. Bošković, op. cit., p. 30, pl. III/1–4.

²⁵ G. Atanasov, *Rannosrednovjekovni risunki i snatzi-grafiti ot krajdunavska Dobrudja*, în *Dobrudja*, 7, 1990, pl. I–III, V. Lucrarea ne-a fost accesibilă prin bunăvoința doamnei Oana Damian de la Institutul de Arheologie din București.

²⁶ N. Moutsopoulos, *Les sgraffites du Pangaion*, în *In memoriam Panayotis A. Michelis*, Athènes, 1971, p. 482, apud Dj. Bošković, op. cit., p. 31 n. 21, pl. VI/8.

²⁷ Dj. Bošković, op. cit., p. 31, pl. V/2–4.

²⁸ I. Evseev, op. cit., p. 179.

²⁹ D. Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați. De la origini și până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, fig. 15/5.

³⁰ M. Blăjan, Șt. Bozian, C. Șiclov, *Descoperiri arheologice la Șeitin* (jud. Arad), în *Apulum*, XIV, 1976, p. 427 fig. 8.

3. Încadrarea cronologică. La români, folosirea semnelor care indică prezența unor morminte este de tradiție foarte veche³¹. La populațiile în curs de creștinare, semnele în formă de cruce marcau locul de veci al unor indivizi care primiseră botezul. Prezența lor se leagă și de organizarea sistemului parohial, potrivit căruia mormintele se grupau în jurul lăcașului de cult³². Practica depunerii unor pietre deasupra mormintelor vizează protejarea lor. Totodată, la creștini se reiterează astfel ritualul înmormântării lui Christos³³. Descoperirile din afara României arată că în evul mediu acest obicei era răspândit pe un întins areal european³⁴.

Până în secolele XI–XII prezența mormintelor era marcată, în general, cu cruci de lemn. Primele cruci de piatră erau replici ale celor din lemn și se fixau, întocmai ca acelea, deasupra mormântului, în poziție verticală. În unele cazuri se realizau stele funerare pe care semnul crucii era redat împreună cu diferite elemente de decor și chiar cu figuri umane. De dimensiuni mai mari și cu anumite valențe artistice, ele erau destinate să perpetueze peste secole amintirea unor persoane ale căror fapte au marcat viața unei anumite comunități omenești, regiune sau ținut. Pentru a le proteja de vicisitudinile vremii, aceste monumente erau, de obicei, adăpostite în biserici.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XI-lea se răspândește obiceiul înmormântărilor cu lespezi de piatră deasupra mormintelor. Pe cele mai vechi erau redată cruci de mici dimensiuni. În secolele XII–XIII și chiar în secolul al XIV-lea crucile de pe lespezile funerare erau de dimensiuni mai mari. Mai rar pentru această perioadă, pe lespezile de mormânt erau redată figuri umane³⁵. Dacă până în secolul al XIII-lea imaginile erau executate prin adâncire în raport cu suprafața pietrei, mai târziu acestea erau redată în relief, iar pe la sfârșitul secolului al XIV-lea va intra în uz practicarea inscripțiilor sub formă de chenar în jurul figurilor³⁶.

Încercând încadrarea cronologică a pietrei funerare de la Rădvani, avem în vedere în primul rând fundația bisericii în care piatra a fost găsită. Această biserică, demolată în epoca modernă, a fost ridicată în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Argumentele pe care se sprijină această datare sunt moneda emisă în timpul regelui Béla al IV-lea (1235–1270) găsită sub talpa fundației, planul construcției și informațiile documentare din care rezultă că la 1292 satul Rădvani avea o biserică, iar preotul achita dările percepute de episcopul catolic de Oradea³⁷. Piatra sepulcrală

³¹ S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români*, București, 1892, p. 331.

³² Ritoók A., *Templom körüli temetők Árpád-kori sírjelei Magyarországon*, în *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 1997, p. 209.

³³ A. Habovštiák, *Stredoveká dedina na Slovensku*, Bratislava, 1985, p. 210.

³⁴ M. Hanuliak, *Hroby pod náhrobnými kameňmi v 11-14 storočí*, în *Slovenská Archeológia*, XXVII, 1, 1979, p. 167–182.

³⁵ Ritoók A., *op. cit.*, p. 205.

³⁶ V. Drăguș, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 230; *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*, vol I, Budapesta, 1987 (în continuare *Magyarországi művészet 1300–1470, I*), p. 335.

³⁷ *Documente privind istoria României, veacurile XIII–XIV, C, Transilvania*, vol. II, 1952, p. 343.

de la Rădvani poate fi, totodată, pusă în legătură cu celelalte pietre așezate în fundația bisericii, dintre care unele prezintă indicii ale provenienței de la un edificiu mai vechi, demolat. Printre acestea se disting elemente de decor vegetal care ne trimit spre ambianța artistică a romanului.³⁸ Deși, cum s-a arătat, există unele analogii cu realizări mai vechi, nu credem, totuși, că piatra de la Rădvani este anterioară secolului al XI-lea. Masivitatea blocului de piatră și forma sa neregulată îi conferă un aspect arhaic, dar chenarul ușor boltit, alcătuit din triunghiuri adâncite, sugerează aceeași amprență stilistică a romanului.³⁹ Pe lângă rolul decorativ, chenarul din triunghiuri adâncite poate ține loc de inscripție, practică ce va intra în uz pe la sfârșitul secolului al XIV-lea. Pe aceste considerente, presupunem că monumentul funerar descoperit în talpa fundației bisericii satului medieval Rădvani, împreună cu întregul său decor, a fost realizat în intervalul dintre secolul al XI-lea și jumătatea secolului al XIII-lea. O datare mai târzie decât a doua jumătatea secolului al XIII-lea este, după părerea noastră, exclusă deoarece de la sfârșitul acestui secol lespezile funerare sunt, de regulă, în formă de paralelipiped aplatizat, crucile redată pe suprafața lor au forme mai complicate și, pe de altă parte, începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea, pe lespezi sunt redată în mod frecvent figurile defuncțiilor⁴⁰. Așa arată exemplarele identificate pe teritoriul României la Hălmagiu (cu cruce dublă în relief)⁴¹, la Alba Iulia⁴² și Oradea⁴³ (cu figuri de episcopi), la Câmpulung (cu reprezentarea comitelui Laurențiu de Longo Campo)⁴⁴, la Curtea de Argeș (piatra de mormânt așazisă a lui Negru-Vodă)⁴⁵, la Bistrița (lespede cu fronton gotic sub care este reprezentat un cavaler)⁴⁶, ș. a.

4. Concluzii. Dacă la început pietrele funerare erau cu precădere apanajul unor persoane de rang înalt, ele se difuzează apoi în rândul unor categorii mai largi, ajungând și în mediul sătesc. Modul lor de realizare reflectă starea socială și situația materială a defuncțiilor⁴⁷. Lucrări mai modeste, pietrele din necropolele satelor

³⁸ V. Vătășianu, *Stilul romanic*, p. 27, fig. 14. Istoricul de artă S. Heitel More sugerează unele asemănări cu edificii bisericești de pe teritoriul Ungariei din secolul XI.

³⁹ V. Vătășianu, *Istoria artei europene*, vol. I, București, 1967, p. 284, fig. 172 c, d.

⁴⁰ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, Cluj-Napoca, 2001, p. 164; *Magyarországi művészet 1300–1470*, I, p. 340.

⁴¹ D. Căpățână, *Cercetări arheologice la Hălmagiu și Vârfurile (jud. Arad)*, în *Revista muzeelor și monumentelor-Monumente istorice și de artă*, 1976, p. 80; A. A. Rusu, P. G. Hurezan, *Biserici medievale din județul Arad*, Arad, 2000, p. 100.

⁴² *Istoria artelor plastice în România*, București, 1968, p. 211; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, p. 164.

⁴³ *Istoria artelor plastice în România*, p. 211; *Istoria orașului Oradea*, Oradea, 1995, p. 100.

⁴⁴ *Istoria artelor plastice în România*, p. 171.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 211, fig. 195; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, fig. 143.

⁴⁷ *Ibidem*; Ritoók A., *op. cit.*, p. 203-213; M. Hanuliak, *op. cit.*; Lővei P., *Temetői sirjelek a középkori Magyarországon*, în *A középkori templom körüli temetők kutatása*, Budapest, 2005, p. 77-78, 80-82, fig. 3-4; Szabó L., *Árpád-kori templom és temető Mezőcsát határában*, în *A középkori templom körüli temetők kutatása*, Budapest, 2005, p. 224, pl. 7.

medievale erau, în unele situații, lipsite de semne care să le indice destinația. Aceste monumente prefigurează imaginea necropolelor satelor medievale constituite treptat în jurul bisericilor⁴⁸. Având în vedere dimensiunile și decorul pietrei funerare de la Rădvani, credem că defunctul a cărui memorie și loc de veci era menită să le fixeze, a fost o persoană de un anumit rang din cinurile preoțesc sau călugărec. De menționat, totodată, că, dată fiind structura friabilă a blocului de piatră și variațiile condițiilor de mediu, conservarea relativ bună a decorului presupune amplasarea monumentului într-un spațiu ferit de intemperii. Nu putem preciza poziția sa inițială. Absența decorului pe latura de jos și chenarul dublu pe latura de sus, sugerează poziția verticală, înfiptă în pământ, dar masivitatea și absența oricărui element de decor pe fața opusă ne fac să avem rezerve și să admitem că piatra putea fi așezată și orizontal deasupra mormântului, ca o lespede.

Prin tipul decorației sale, piatra funerară de la Rădvani reflectă două izvoare de inspirație și două maniere de execuție: unul realizat după canoanele oficiale ale vremii, la care s-a adăugat o intervenție ulterioară făcută de cioplitori purtători ai unor vechi tradiții populare, care, fără a fi agreate de oficialitățile religioase, se mențin în lumea satului. Dacă principalul element de decor, respectiv crucea procesională, este unul general răspândit în lumea creștină, scena cu vânătoria cerbului face trimiteri spre arealul balcanic.

La sfârșitul acestui demers se poate afirma că piatra funerară de la Rădvani este cel mai vechi exemplar descoperit până prezent în Crișana și, nu exclus, într-un areal învecinat mai larg. Continuarea săpăturilor în necropola satului medieval Rădvani poate conduce la descoperirea amplasamentului edificiului în relație cu care se afla la început piatra funerară. Ar putea fi astfel identificate alte materiale care să contribuie la datarea mai exactă atât a acelei construcții, cât și a pietrei funerare.

UNE PIERRE TOMBALE DÉCOUVERTE DANS LA NÉCROOLE DU VILLAGE MÉDIÉVAL RĂDVANI

– Résumé –

Les fouilles archéologiques effectuées dans la nécropole du village médiéval Rădvani (village disparu, près de Cefa, dép. de Bihor) durant les années 2000 à 2003 ont identifié 279 tombes disposées sur trois niveaux. Les tombes des derniers trois niveaux se groupent autour des vestiges d'une église en murailles, construite au cours de la seconde moitié du XIIIe-siècle.

⁴⁸ A se vedea volumul *A középkori templom körüli temetők kutatása*, Budapest, 2005.

Les pierres de la fondation de l'église, dont une a servi antérieurement comme pierre tombale, proviennent d'une ancienne construction. Les dimensions maximales de cette pierre sont: 1,64 m en longueur, 0,62 m en largeur et 0,25 m en grosseur. Une des surfaces de la pierre est décorée à figures diverses, réalisées en plusieurs étapes par l'incision. Le motif principal est une croix processionnelle à branches étandues (croix de type Malte), au dessus de laquelle ont été incisées, probablement dans une autre étape, une pentagramme et une croix simple. La croix processionnelle avec les deux figures annexes sont encadrées par un cadre de triangles incisés. Dans une autre étape, dans le champ droit a été incisée une croix gammée composée, au dessus de laquelle ont été rendus en même manière deux animaux courant: un cerf chassé par un chien. Sous la croix gammée a été rendu un autre cerf. C'est la scène de la chasse à cerf.

A raison des éléments du décor, de la situation stratigraphique et des analogies, nous supposons que la pierre tombale de Rădvani date des XIe à XIIIe siècles. Par le type de sa décoration, la pierre reflète deux sources d'inspiration: une source officielle, canonique, et une autre, populaire. Si la croix processionnelle est généralement répandue, la scène de la chasse à cerf, aussi répandue sur une vaste aire, envoie surtout vers l'espace balcanique.

Fig. 1. Cefa-La Pădure (Rădvani).

Talpa fundației bisericii din a doua jumătate a secolului al XIII-lea

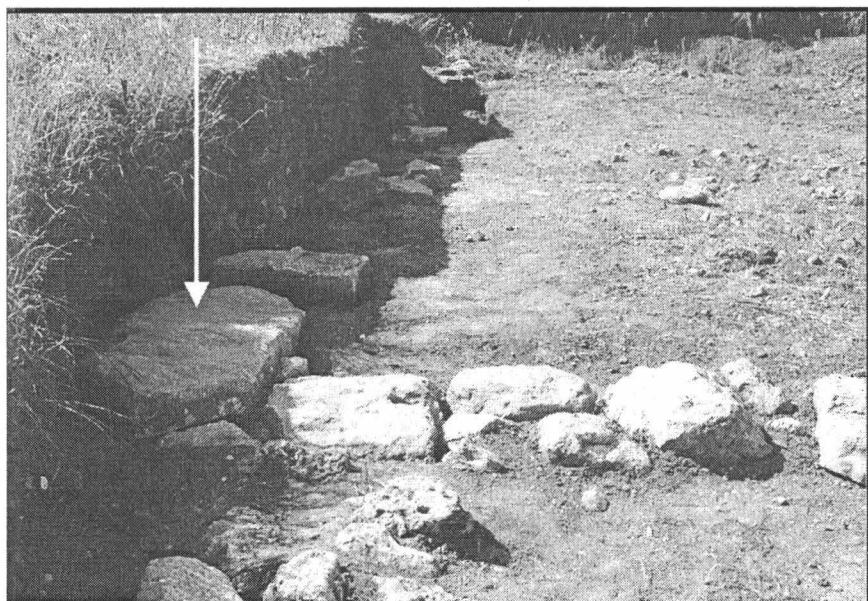

Fig. 2. Cefa-La Pădure (Rădvani).
Poziția pietrei funerare în talpa fundației bisericii

Fig. 2. Piatra funerară de la Rădvani

Fig. 4. Subdiacon cu cruce procesională pe o miniatură din Stuttgart (sec. IX).
(După Schulze-Dörrlamm)

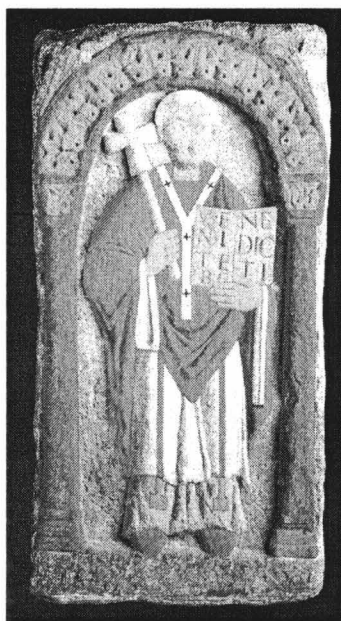

Fig. 5 a, b. Stela funerară de Mainz a arhiepiscopului Bonifatius (sec. IX).
(După Schulze-Dörrlamm)

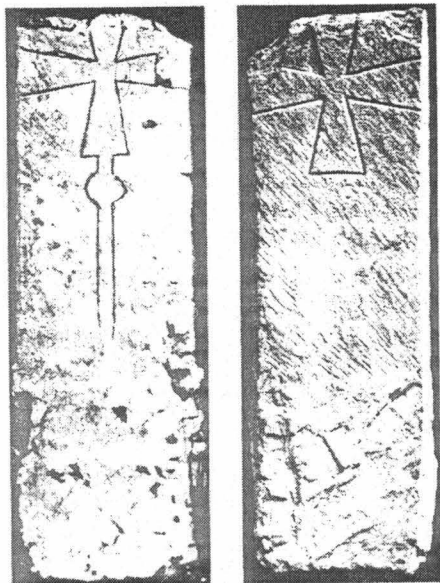

Fig. 6 a, b. Stelă funerară din biserica Mönster din Essen (sec. IX). (După Schulze-Dörrlamm).

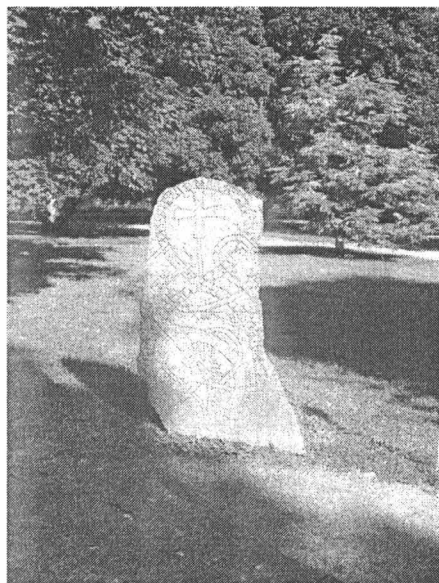

Fig. 7. Stelă funerară din Uppsala (sec. XI-XII). (după Ghid complet Suedia).

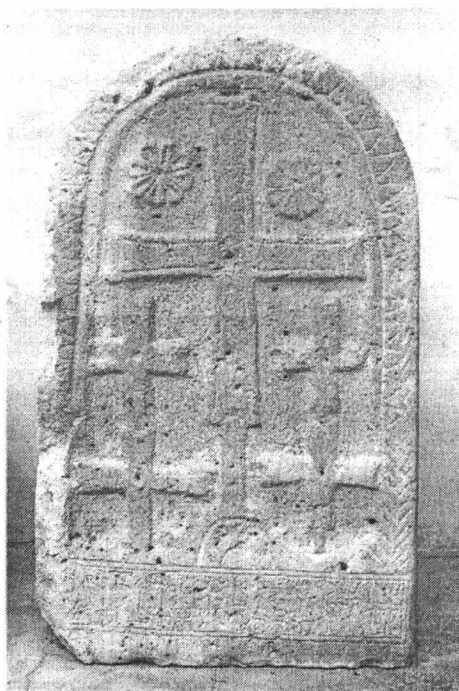
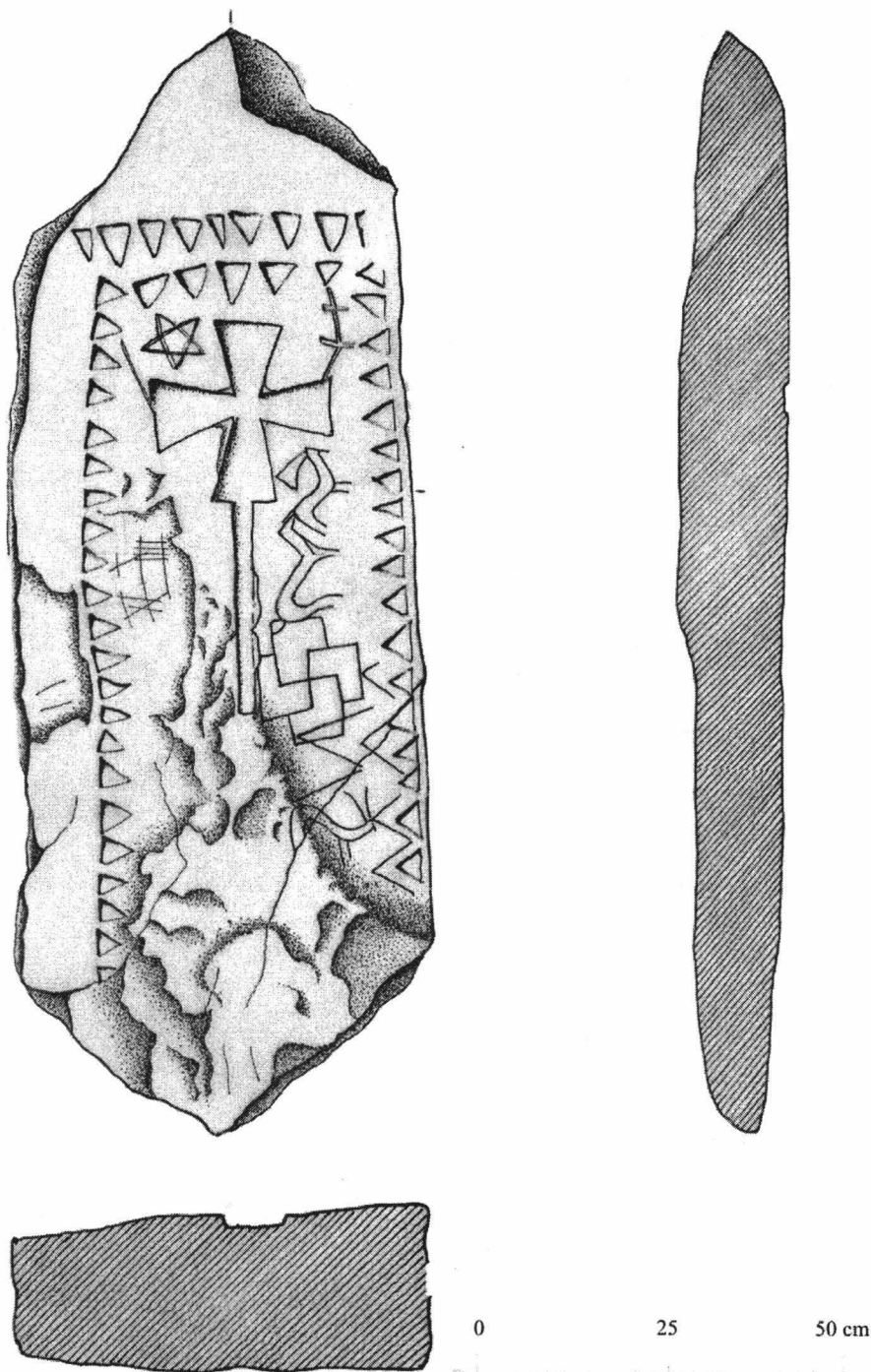

Fig 8. Stelă funerară.
(Muzeul arheologic din Istanbul).

Pl. I. Piatra funerară de la Rădvani